

Descendit ad Inferos

- En religionsteologisk undersøgelse

Af Daniel Hensch Rasmussen
Eksamensnummer 1866
Vejleder: Jeppe Bach Nikolajsen
Antal ord: 8867

Indholdsfortegnelse

Abstract	s. 1
1.a Problemformulering	s. 2
1.b Indledning	s. 2
1.c Metodologi og forskningsproces	s. 2
2.a Hvad er eksklusivisme?	s. 3
2.b Argumenter for og imod eksklusivisme	s. 5
2.c Hvad er inklusivisme	s. 7
2.d Argumenter for og imod inklusivisme	s. 9
2.e Opsummering af den religionsteologiske debat	s. 10
3.a Descendit ad inferos	s. 11
3.b Grundtvigs religionsteologi	s. 13
3.c Udviklingshistorien efter Grundtvig	s. 16
3.d Regin Prenters religionsteologi	s. 17
4. Religionsteologi og mission	s. 19
5. Konklusion og perspektivering	s. 21
Bibliografi	s. 23

Abstract

Exclusivism was the dominant paradigm in the theology of religions until the Enlightenment. Exclusivism can be divided into a) restrictivism, claiming that only people who have been baptised and believe can be saved and that everyone else shall perish, and b) moderate exclusivism, claiming that it is possible that some people, who haven't heard the gospel while they were alive, will be saved after death. Many Bible texts seem to favour exclusivism. An exclusivistic argument is that the revelation of God is contrary to man's religious efforts.

Inclusivists also claim that salvation is possible only through Christ, but they are optimistic about God's ability to find saving faith outside the churches. Soft inclusivists open the possibility that people can be saved outside the church, while hard inclusivists are certain that salvation is a fact. An important argument for inclusivists is God's generosity and his will to save everybody. Bible texts do exist seemingly supporting inclusivism, but they might be more ambiguous than the texts seemingly supporting exclusivism.

Grundtvig rediscovered the teaching of the ancient church that Christ, when he died, went to the prison of the spirits to proclaim the gospel. This teaching made him increasingly inclusivistic, though he kept preaching the possibility of damnation. Preter taught that salvation is only possible through faith in Christ, but that Christ can find saving faith in the hearts of the gentiles who haven't heard about Christ's person. Preter's understanding can be characterized as moderate exclusivism or soft inclusivism.

Exclusivists are concerned that an inclusivistic theology of religions will undermine evangelism. But there are other reasons to be in mission than to save people from "Hell". It is possible to have Christian communities sent to the world, who do not teach restrictivism. But the development in the Danish People's Church might suggest that a hard inclusivism can work against the commitment of the members. It is possible to find a road in between as Grundtvig and Preter have shown.

1. a Problemformulering

Jeg vil undersøge nogle fremtrædende lutherske teologers religionsteologi i spændingsfeltet mellem en eksklusivistisk og en inklusivistisk tilgang. Jeg vil undersøge, hvilke forsøg der er gjort på at forme en religionsteologi, der fastholder Guds godhed og ønske om, at alle skal blive frelst, men som ikke fratager menneskene ansvaret for deres valg.

1.b Indledning

Der er næppe noget spørgsmål, der er mere påtrængende for os, der lever i en pluralistisk verden og beskæftiger os med det Ny Testamente (NT) og med den kristne kirke, end spørgsmålet om, hvad man skal gøre for at blive frelst. Diskussionen om, hvad der er sandt og falsk i andre religioner, og om der findes en fortabelse også efter døden, og hvem den i givet fald vil ramme, har altid været aktuel. Alligevel føles den måske ekstra påtrængende i en periode, hvor færre og færre danskere bliver døbt, færre og færre bekender sig til den kristne tro, og vi får større og større minoriteter af mennesker af anden religion.

1.c Metodologi og Forskningsproces

Den religionsteologiske debat bliver normalt inddelt i en eksklusivistisk, en inklusivistisk og en relativistisk retning. Denne opgave vil især handle om de to første retninger og især spændingsfeltet imellem dem. Jeg vil på baggrund af religionsteologiske artikler analysere på de mest almindelige argumenter, som eksklusivister og inklusivister benytter sig af.

For at komme frem til, hvilke elementer, der kan indeholdes i en religionsteologi, der både anerkender Guds vilje til at frelse og forholder sig til de mange udsagn om fortabelse i NT, vil jeg lave en hermeneutisk læsning af N.F.S. Grundtvigs (1783-1872) prædikener og salmer og af Regin Prenters (1907-1990) dogmatikker for at se, hvad to af de mest indflydelsesrige lutherske teologer i Danmark mente om sandheder i andre religioner og spørgsmålet om frelse og fortabelse.

I forbindelse med Grundtvigs religionsteologi er den gamle kristne lære om Kristi nedfart til dødsriget aktuel, og den vil blive udfoldet i løbet af opgaven ved hjælp af en kort eksegese af de relevante skriftsteder og ved at se på trosbekendelsens udsagn ”descendit ad inferos” og på kirkefædres udtalelser og traditionen.

Til slut vil jeg diskutere på hvilken måde, en mere og mere inklusivistisk tilgang til religionsteologien kan påvirke vores tilgang til evangelisering og mission.

2.a Hvad er eksklusivisme?

Eksklusivisme har været regnet som den ortodokse (rettroende) opfattelse i Middelalderen og reformationstiden¹. Eksklusivisme indebærer, at de kristne dogmer er sande, at andre religioners dogmer er falske, hvis de strider mod kristendommens, og at man kun kan blive frelst gennem Kristus. På de store kirkemøder og i forskellige biskopper og pavers udtalelser er eksklusivisternes opfattelse af en dobbelt udgang flere gange slået fast som ”god latin”. I den apostolske og i den nikæno-konstantinopolitanske trosbekendelse tales der om henholdsvis ”carnis resurrectionem” og ”resurrectionem mortuorum” og ” [Kristus] venturus est iudicare vivos et mortuos”.² Men der nævnes ikke noget om fortabelse. I den athanianske derimod er der megen tale om fortabelse f.eks. ”qui bona egerunt, ibunt in vitam aeternam, qui vero mala, in ignem aeternum”.³ I ”Confessio Augustana fik Melanchton også fastslået nogle ganske bastante udsagn om den evige fortabelse, bl.a. ”ut sine fine crucientur”.⁴ I lange perioder var hele befolkningen i de europæiske lande døbt - med undtagelse af nogle få jøder. Kirkekunsten kunne svælge i de fordømtes lidelser, som efter døden eller Jesu andet komme skulle overgå dem, der ikke var døbt og troende. Denne opfattelse kunne fastholdes, fordi næsten ingen kendte nogen, der ikke var døbt eller bekendte troen på Gud. De ikke-kristne kunne derfor dehumaniseres, og tanken om, at mennesker der aldrig havde hørt evangeliet eller fået muligheden for at blive døbt, skulle straffes i evigheden, blev mindre oprørende, end man måske kunne forvente.

Den skarpeste udgave af eksklusivismen kalder den amerikanske teolog John Sanders (1956-) for restriktivisme (min oversættelse). Ifølge denne opfattelse skal man blive døbt til en kristen kirke og bekende navnet Jesus og tro på ham. Derfor er mennesker, der aldrig har hørt evangeliet med sikkerhed fortabte. John Sanders, der selv er inklusivist, anerkender, at der er eksklusivister, der tror på, at mennesker kan blive frelst efter døden.⁵ Jeg vil bruge betegnelsen moderat eksklusivisme om denne opfattelse.

---

1 Barrett 220

2 Symbolum Apostolorum og Symbolum Nicaenum.
Se <http://www.preces-latinae.org/thesaurus/Symbola.html>

3 Athanasianum punkt 39. Se <http://www.preces-latinae.org/thesaurus/Symbola.html>

4 Confessio Augustana XVII. Se <http://www.lutherdansk.dk/Trellix/id38.htm>

5 Barrett 220-221

Eksklusivister kan indbyrdes have forskellige opfattelser af på hvilket grundlag, man bliver frelst eller dømt. Man kan mene, at frelsen sker på grundlag af tro alene med dåben som en forudsætning (f.eks. Luther), eller man kan mene, at frelsen sker på grundlag af gerninger med tro og dåb som en forudsætning (bl.a. den athanasianske trosbekendelse). Og man kan lægge mere eller mindre vægt på, at man skal være medlem af den ”rigtige” kirke. Cyprians (biskop i Kartago ca. 200-258) berømte og berygtede sentens ”extra ecclesiam nulla salus” og Symbolum Apostolorums ”credo[...]sanctam ecclesiam catholicam” blev af vestlige teologer i århundreder udlagt som, at kun den ene romerske kirke under paven kunne have sande kristne. Disse væsentlige uoverensstemmelser blandt eksklusivisterne kommer uden for denne opgaves problemområde. I resten af opgaven vil jeg gå ud fra, at den eksklusivistiske opfattelse er, at frelsen fås gennem tro med dåben som forudsætning, og at alle kirker, der anerkender den apostolske trosbekendelse og de nikæno-konstantinopolitanske kirkemøder, kan formidle frelsen.

Der er også forskel blandt eksklusivister omkring, hvordan man forestiller sig fortabelsen. Der er en del teologer, der fastholder, at man kan dele mennesker op i frelste og fortabte, men som udelukkende regner med denne tilværelse. Disse kaldes i nogle lærebøger også for eksklusivister, men jeg synes, det er misvisende at bruge denne betegnelse om personer, der ikke regner med en opdeling efter døden. Andre regner med, at de frelste vil opleve evigt liv, mens de fortabte vil forsvinde. Denne opfattelse kaldes annihilationslæren. En af proponenterne for annihilationslæren var den ellers meget konservative teolog John R. W. Stott (1921-2011). Mange eksklusivister vil dog stadig fastholde, at der også er en evig fortabelse efter døden. Man kan så enten forestille sig, at de fortabte sjæle får en ny udødelig krop og oplever fysisk pine, eller at sjælen oplever en åndelig smerte ved Guds fravær. I Middelalderen fokuserede man meget på fortabelsen efter døden, og på mange kalkmalerier i kirkerne kan man se billeder af fordømte mennesker, der bliver pint af djævle i et stort torturkammer under jorden kaldet ”Helvede”. Der er i dag almindelig enighed om, at det ikke er bibelsk at tale om ”Helvede” som et sted, der er ledet af dæmoner. Gud er ansvarlig både for frelsen og fortabelsen, og djævlen har ingen selvstændig magt.

Selv om Karl Barth (1886-1968) ofte nævnes som et hovedeksempel på eksklusivisme i religionsteologiske artikler⁶, så er hans fokus meget på det eksistentielle valg i dette liv. Spørgsmålet om frelse og fortabelse efter døden lader ikke til at fylde meget i hans forfatterskab, da han aldrig fik skrevet sit 5. dogmatiske hovedværk, der skulle have handlet om forløsning og eskatologi. Barth lader til at have lagt op til, at alle blev frelst til sidst uden dog at ville gøre et lærepunkt ud af det, og derfor er det muligt at diskutere, om han overhovedet er eksklusivist. Jeg vil dog i næste afsnit belyse, hvordan hans hovedanliggende er i modsætning til opfattelsen af, at al

---

6 Således bl.a. Nielsen 31.

religion fører til Gud.

Et nyere eksempel på den opfattelse, at sand kristentro er væsensforskellig fra ”verden” og fra anden religion, kan findes i den missionsteologi og ekklesiologi, som eksempelvis Lesslie Newbigin (engelsk missionær, teolog og biskop 1909-1998) er en fremtrædende talsmand for. For Newbigin er kirken først og fremmest ”a chosen people”⁷. For Newbigin er det en nødvendighed, at Gud må arbejde gennem udvælgelse. Det sker for at skære igennem vores egoisme, lære os om vor afhængighed af Gud, og dermed også lære os at interagere med andre mennesker. Desuden er det et tegn på, at Gud er en personlig Gud, at han indvirker i tid og sted og ikke ud fra upersonlige principper⁸. Guds udvælgelse sker ”to serve universal purposes, that is, the salvation of all”⁹. Alligevel lægger Newbigin ikke op til, at dette formål bliver nået. Newbigin siger i sin eskatologi, at den nye tid, med Guds riges komme, både er kommet og er på vej. Der er altså en anden mere fuldkommen fremtid for den udvalgte kirke, men da kirken ifølge Newbigin aldrig kan være hele folket, vil der også være nogen, der ikke kommer til at opleve denne fuldkomne verden. For Newbigin handler det ikke om at vide, hvad som sker med de ikke-kristne efter døden.¹⁰

2.b Argumenter for og imod eksklusivisme

For mange eksklusivister er hovedbegrundelsen, at der er en del nytestamentlige bibeltekster, der synes at tale om en opdeling efter døden i frelste og fortabte (bl.a. Mark 16,16; Matt 7,13-27; Matt. 18,21-35; Matt 25; Luk 13,22-30; Luk 16,19-31; Johs. 14,6; Rom 2,1-11; Åb 20,11-15). Nogle af disse tekster kan (bort)forklares ved hjælp af tekstkritikken, sammenhængen, som de står i, eller på anden måde, men samlet set synes de at udgøre et bevis for, at flere nytestamentlige forfattere havde denne opfattelse, og flere af stederne er Jesus-citater. Som jeg vil komme ind på i afsnittet om inklusivisme, kan man også finde steder, der kunne tyde på, at alle vil blive frelst til sidst, men eksklusivisterne kan med en vis ret hævde, at disse skriftsteder er færre og mindre klare end de skriftsteder, der taler om en dobbelt udgang.

I det Gamle Testamente (GT) er fokus meget på dette liv. Der er ikke noget sted i GT’s kanon (uden apokryfer), der klart og utvetydigt taler om en frelse og fortabelse efter døden. Noget af det nærmeste, man kommer det er nok Dan. 7,9-14. Daniels bog er formentlig forfattet meget sent (ca. 165 f.kr.). Tanken om et efter-liv opstår især i senjødedommens eskatologi måske under

---

7 Nikolajsen (2010) 38-39

8 Nikolajsen (2010) 44-46

9 Nikolajsen (2010) 40

10 Nielsen 54

indflydelse af bl.a. persisk religion¹¹. I det omfang, man alligevel kan tale om at være frelst eller velsignet i GT, så må mange af GT's hovedpersoner tydeligvis være frelste (Gen 15,6; Gen 28,10.22; Deu 34,10-12; 2 Kong 2,1-14 osv.). Så også eksklusivister må regne med, at man indtil Jesu fødsel kunne blive frelst uden at kende navnet Jesus og uden at blive døbt. Der kan være uenighed blandt eksklusivister, om frelsen efter løftet til Abraham og før Kristi komme kunne fås uden om jødedommen. Melkisedek, Job og Bileam er eksempler på gammeltestamentlige personer, der tilsyneladende har lært den sande Gud at kende uden at være en del af det jødiske folk. Dette synes at være et problem for restriktivismen, da det virker logisk, at det så også må kunne lade sig gøre at lære Gud at kende uden om kirken efter Kristi komme. På den anden side må man medgive, at det er forholdsvis få gange i GT at ikke-jøder omtales positivt.

Ud over de bibelske argumenter for at fastholde en dobbelt udgang, så argumenterer eksklusivister ofte ud fra, at dommen er med til at fastholde vigtigheden af de valg, vi træffer. Er der ikke en frelse og fortabelse efter døden bliver det ifølge nogle eksklusivister ligegyldigt, om vi tror på kristendommen, og også om vi lever et etisk liv. Dette argument synes for det første at forudsætte, at vi frit kan vælge at tage imod evangeliet, hvilket blandt andre Luther ikke troede (mere om dette i afsnittet om Prenters religionsteologi). For det andet synes det at forudsætte, at der ikke er nogen belønning i dette liv ved at leve som kristen. Eksklusivismen kan derfor i nogle tilfælde have sammenhæng med et sort syn på livet på jorden. Især i perioder, hvor det kan være svært at være kristen, kan det være en trøst og moralsk opmuntring at tænke på en fremtidig belønning og også på en straf for ens plageånder, som f.eks i efterapostolsk tid blev udfoldet i stor detalje. Nogle af de første kristne forestillede sig tilsyneladende, hvordan de selv skulle få lov at se de ikke-kristne blive pint i evigheden¹². Også svære materielle vilkår kan gøre det påtrængende at fastholde tanken om en evig frelse og fortabelse. Det gjaldt ifølge kirkehistorikeren P. G. Lindhardt (1910-1988) bl.a. for 18.-tallets danske fiskere og fattige daglejere på landet, der meget ofte blev tiltrukket af en pietisme med en meget voldsom domsforkyndelse¹³.

Et tredje argument for eksklusivismen er, at hvis ikke der er frelse og fortabelse, så bliver mission og forkyndelse af det kristne budskab mindre vigtigt. Dette argument bliver taget op i afsnittet ”Religionsteologi og Mission”.

Et fjerde vigtigt anliggende, som eksklusivismen har, er den gennemgribende forskel på Guds åbenbaring og menneskers religion. Dette anliggende har især den dialektiske teologi med Karl Barth i spidsen fremholdt med stor kraft. Karl Barths dialektiske teologi blev til i et opgør med

---

11 Lindhardt 10

12 Lindhardt 16-17

13 Lindhardt 43

den liberale udviklingsoptimisme, som han selv havde stået for i studietiden, hvor kristendommen blev set som en lidt mere veludviklet religion end andre religioner, der dybest set gik ud på det samme. Efter at han havde oplevet 1. Verdenskrigs tab af illusioner og arbejdet som sognepræst, kom han frem til, at der er en absolut modsætning mellem al religion – kristen religion inkluderet – og Guds suveræne handling. Guds suveræne handling finder sted i Jesu stedfortrædende død på korset, der gør, at mennesker kan blive frelst af nåde. Al religion er menneskets forgæves forsøg på at opnå, hvad vi kun kan få som gave af Gud¹⁴.

2.c Hvad er inklusivisme?

Inklusivismen har flere former. Jørn Henrik Olsen (leder af Menighedsfakultetet 1956-) siger: ”I sig selv er [inklusivismen] en bred strøm, og den præges af stor variation i forhold til nutidens kontekster og situationer. Den er åben og afsøgende i forhold til Kristus-sandheden.¹⁵” D. A. Carson (canadisk, reformert teolog 1946-) definerer inklusivisme således: ”All who are saved are saved on account of the person and work of Jesus Christ, but that conscious faith in Jesus Christ is not absolutely necessary: some may be saved by him who has never heard of him, for they may respond positively to the light they have received¹⁶. Carson skelner mellem en blød og en hård inklusivisme, hvor den bløde inklusivisme åbner for muligheden for at nogle kan være frelst udenfor kristendommen og den hårde inklusivisme anser frelsen som en kendsgerning.¹⁷ Defineret på den måde virker der til at være et overlap mellem den bløde inklusivisme og moderat eksklusivisme, hvor vi har set, at der var moderate eksklusivister, der var åbne over for at nogle kunne blive frelst efter døden. Forskellen på de to positioner må være, at bløde inklusivister åbner mulighed for, at mennesker, der aldrig har hørt om Kristus, kan være frelste allerede i denne tilværelse, mens moderate eksklusivister først åbner denne mulighed efter døden. Men resultatet synes at være det samme: Der findes både en frelse og en fortabelse, men nogen bliver frelst uden at kende til eller tage imod Jesu person i denne tilværelse. Bløde inklusivister er mere optimistiske end moderate eksklusivister i forhold til både at finde sandheder i andre religioner og at finde mennesker med et sandt forhold til Gud uden for kirkesamfundene.

Helt fra oldkirken har der været teologer, der har argumenteret for alle tings genoprettelse (blandt andre Origenes (død 254)¹⁸. Det har på tidspunkter været en ganske udbredt opfattelse, at

---

14 Berentsen 20-29

15 Nielsen 31

16 Barrett 221

17 Barrett 221

18 Prenter (1964) 227 note

Gud til sidst vil frelse alle, men som vi har set, så var det eksklusivismen, der sejrede på de store kirkemøder. I oplysningstiden kom eksklusivismen i defensiven. Tiltroen til fornuften og den generelle optimisme på menneskehedens vegne gjorde det sværere at trænge igennem for dem, der ville fastholde, at Gud ville straffe menneskene i evigheden. Mange katolikker fik sværere og sværere ved at fastholde, at der ikke fandtes genuin kristentro udenfor pavekirken. Og den større viden omkring oprindelige folk i fjerne dele af verdenen, der ikke havde hørt om Jesus og kristendommen, udgjorde også et problem for den eksklusivistiske tankegang indenfor alle kirkeretninger.

Den tidlige liberale teologi i oplysningstiden mente, at den historiske Jesus var åben og inkluderende og måske revolutionær, og at kirken forvanskede hans budskab til at blive lukket, ekskluderende og konservativ for at fremme sine egne interesser. Derfor måtte man forsøge at komme tilbage den historiske Jesus og skrælle de lag væk, som kirken havde lagt til. Jesus-udsagnene om dommedag og frelse og fortabelse så man bort fra og talte helst om ”Gud, dyd og udødelighed”. I Guldalderens Danmark digtede og argumenterede fremtrædende kulturpersonligheder som f.eks. eventyrdigteren og kunstneren H.C. Andersen (1805-1875)¹⁹ og forfatteren og poeten B.S. Ingemann (1789-1862) imod forestillingen om en evig fortabelse med stor folkelig gennemslagskraft.

Den lutherske teolog Rudolf Bultmann (1884-1976) gik en noget anden vej, idet han faktisk mente, at den historiske Jesus var en dommedagsprofet og hans verdensbillede eskatologisk. Han mente dog ikke, at moderne kristne kan eller skal fastholde det mytiske verdensbillede, som det Ny Testamente er gennemsyret af. Han lancerede ”afmytologisering” som en metode til at komme bag om de konkrete udsagn i evangelierne og komme ind til det eksistentielle budskab. Bultmann forventer ikke nogen tilværelse efter døden hverken for kristne eller ikke-kristne. Han har dog også nogle udsagn der peger på kristendommen som noget særligt, idet han mener, at det Ny Testamente mere klart end alle andre religioner og moderne filosofier proklamerede et befriende eksistentielt budskab ”kerygmaet”.

Den katolske kirke har måttet ændre deres syn på andre religioner og på muligheden for at blive frelst udenfor kirken i retning af det mere inkluderende, hvilket blev slået fast med det andet Vatikanerkoncil i 1962-65.²⁰ I dette religionsteologiske skifte er Karl Rahner (tysk jesuit og teologiprofessor 1904-84) den helt centrale figur. Karl Rahner fastholdt, at alle mennesker blev frelst gennem Kristus, men han mente, at mange indenfor andre religioner var ”anonyme kristne”.²¹

---

19 Andersen 338-341; 444-447; 516-522

20 Berentsen 40-49

21 Berentsen 50-55

I dag står inklusivismen stærkt indenfor bl.a. den katolske kirke og Folkekirken i Danmark, men den er presset fra begge sider i form af en eksklusivisme, som står stærkt i evangelikale miljøer og i de store vækkelser i f.eks. Afrika og Latinamerika²² og af en relativisme, som nok især trives i akademiske miljøer samt i dialogarbejdet med østlige religioner. Relativismen hævder, at alle religioner er lige sande, og at enhver bliver frelst på basis af sin egen religion eller sit eget livssyn og ikke nødvendigvis på baggrund af Kristi forsoning.

2.d Argumenter for og imod inklusivisme

Inklusivister tager først og fremmest udgangspunkt i Guds universielle frelservilje. Den kan begrundes ud fra konkrete skriftsteder (f.eks. 1. Tim 2,4) eller begrundes ud fra skabelsesteologi. Det virker ikke som en kærlig handling af Gud at skabe verdenen, hvis han vidste, at det ville føre til at hovedparten af menneskeheden skulle gå fortabt i evigheden. Når man parrer Guds universelle frelsesvilje med hans almægt bliver den logiske konsekvens, (som altså kun de hårde inklusivister tager fuldt ud), at alle må blive frelst til sidst.

Også den lutherske og paulinske fokus på, at frelsen sker på grund af nåde og ikke fortjenester, kan bruges som argument for, at alle bliver frelst. Når man laver en opdeling i frelste og fortabte, så må man antage, at der er en forskel på mennesker. Dette vil føre til, at frelsen bliver i hvert fald delvist noget, som vi gør os fortjent til enten ved at gøre noget bestemt eller forholde os på en bestemt måde til evangeliet. Det skal dog understreges, at Luther ikke selv tog denne konsekvens af sin forkyndelse af ”nåden alene”.

Inklusivister beskylder ofte eksklusivister for at være farisæeriske. P.G. Lindhardt, der selv voksede op i et Indre Missionsk hjem, men som senere blev berømt og berygtet for bl.a. at sige, at det evige liv ikke skal findes efter døden, beskriver i bogen ”Helvedesstrategier”, hvordan tanken om Helvede er blevet brugt taktisk til at fremme sin egen dagsorden, til selv at føle sig sikker og til at dømme andre ude²³.

Inklusivister vil ofte have, men har ikke nødvendigvis, et liberalt bibelsyn. Der er mange skriftsteder i Det nye Testamente, der kan tages til indtægt for, at alle bliver frelst til sidst: F.eks. Luk 15,1-10; Joh 1,29; Joh 3,17; Rom 5,18; Rom 8,31-39; Rom 11,25-26; 1. Kor 15,24-28; Kol 1,12-20; 1. Tim 2,4; 1. Tim 4,10; Hebr 2,5-9; 1. Pet 4,6; 1. Joh 2,2; 1. Joh 4,10²⁴. Mange af disse

---

22 Nielsen 21

23 Lindhardt

24 Nogle af skriftstederne har jeg fundet med hjælp fra denne hjemmeside:
<http://www.tentmaker.org/books/150reasons.html>

skriftsteder er enkeltvers, som muligvis taget i deres sammenhæng kan forenes med en eksklusivistisk religionsteologi, men på samme måde vil nogle af de skriftsteder, der synes at tale om en dobbelt udgang, kunne have en alternativ fortolkning læst i deres sammenhæng.

I diskussionen med relativister vil inklusivister fastholde, at Kristi forsoningsdød på korset virkelig er baggrunden for menneskers frelse, uanset om de har kendt til begivenheden eller ej. De vil ligesom eksklusivisterne hævde, at Jesu død var meningsløs, og Bibelens ord er uforståelige, hvis muslimerne frelser gennem islam, buddhisten gennem buddhisme, ateisten gennem ateisme osv. I den forbindelse citerer man ofte Joh 14,6: "λέγει αὐτῷ [ὁ] Ἰησοῦς, Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ: οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ." Med termen "Ἐγὼ εἰμι" spiller Jesus på betydningen af Guds navn i GT. Dermed knytter han på en gang frelsen til Gud, og understreger sin egen betydning for frelsen. Hvordan dette udsagn skal forstås er en del af kernen i den religionsteologiske debat.

Relativister som den schweiziske katolske præst Hans Küng (1928-) og teologiprofessoren Paul F Knitter angriber inklusivismen og især Karl Rahner for at begå åndelig vold mod de ikke-kristnes identitet, når han antager, at de er "anonyme kristne"²⁵. Mennesker, der ikke ønsker at være kristne, bør ifølge relativister ikke bare antages alligevel at være det. Relativister angriber også inklusivister og eksklusivister for ikke at have et nært kendskab til andre religioner og deres sandheder, men alene at bygge deres opfattelse af andre religioners sandhed på Bibelens og kirkens forståelse eller manglende forståelse af andre religioner.

2.e Opsummering af den religionsteologiske debat

Den traditionelle tredeling af den religionsteologiske debat i en eksklusivistisk, en inklusivistisk og en relativistisk tilgang indfanger ganske vist centrale aspekter ved debatten, men den er meget unuanceret i forhold til, hvor mange forskellige positioner det er muligt at indtage. En del af problemet er, at begrebsapparatet forsøger at indfange både spørgsmålet, om der findes sandhed i andre religioner og spørgsmålet, om der er frelse og fortabelse efter døden. Vi har set, at der kan være ganske stor forskel på restriktivisterne og de moderate eksklusivister, der godt kan forestille sig, at mennesker kan blive frelst uden om kirken, og ligesådan kan der være stor forskel på bløde og hårde inklusivister. For rigtig mange teologers vedkommende tror jeg, at det er mere relevant at tale om eksklusivistiske og inklusivistiske og relativistiske elementer i deres teologi i

---

25 Berentsen 55-57

stedet for at placere dem entydigt i den ene eller den anden eller den tredje skole.

3.a Descendit ad inferos²⁶

Helt fra kristendommens første tid har der været en udbredt opfattelse af, at Kristus, da han døde, var i dødsriget og prædikede for de afdøde sjæle. Desværre skriver de nytestamentlige forfattere ikke meget om det, men der er dog to referencer til begivenheden i 1. Petersbrev. Det første er 3,18b-19, hvor der står om Kristus: "θανατωθεῖς μὲν σαρκὶ ζωοποιηθεῖς δὲ πνεύματι: ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν πορευθεῖς ἐκήρυξεν". Den fine opstilling med modstillingerne dræbt/levendegjort og kød/ånd gør det sandsynligt, at forfatteren bygger på en hymnisk eller bekendelsesmæssig oprindelse, som har været anerkendt blandt de allerførste kristne²⁷. Termen κηρύσσω betyder i almindeligt sprogbrug at "proklamere" noget, men bruges stort set altid i Ny Testamente om at prædike det kristne evangelium – til modtagelse eller afvisning. De ånder, der prædikes for, eksemplificeres med dem, der afviste advarslerne på Noas tid. Det vil altså sige, at forkyndelsen ikke kun gælder dem, der ikke har haft chancen for at finde frelsen i dette liv, men også gælder de ulydige. Og det er naturligvis ikke kun de ånder, der levede på Noas tid, som prædiken gælder for, men den må gælde for alle dem, der er døde i ulydighed. Ligesom forsoningen i Kristi død er evig er prædiken i dødsriget det også. Det andet sted er 4,6: εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἄνθρωπος σαρκί, ζῶσι δὲ κατὰ Θεὸν πνεύματι. Det kan være svært at forstå, hvad det vil sige at de skal dømmes i kødet κατὰ ἄνθρωπος, men leve i ånden κατὰ Θεόν. Måske er meningen, at de allerede er blevet dømt som mennesker, men nu hvor der bliver evangeliseret for dem, bliver de gjort levende pga. Gud. I hvert fald er det klart fra termen εὐηγγελίζομαι at det var et godt budskab, der blev forkyndt for de døde. Der var ikke bare tale om, at Kristus tog ned for at hovere overfor de onde ånder, sådan som nogle har villet fortolke 3,18-20. Der er stadig ting, der er dunkle i disse skriftsteder. Men man må konkludere, at forfatteren og mange af de første kristne har troet på, at der findes et åndernes fængsel, hvor de døde, der ikke har taget imod det gode budskab i livet, befinder sig efter døden. Og at Kristus, da han døde, i ånden drog dertil for at forkynde det gode budskab. Og formålet er, at de døde, der er blevet fordømt, skal leve i ånden. Tager man det for pålydende at selveste Simon Peter er forfatter til brevet, (hvilket slet ikke er umuligt), styrker det selvfølgelig yderligere autenciteten af læren om Kristus, der prædikede for de døde.

---

26 I de følgende afsnit har jeg fået hjælp af valgmenighedspræst Kim Arne Pedersen (Odder) til bl.a. at finde citater fra kirkefædre og fra Grundtvigs prædikener

27 Hallbäck 240

En af de vigtigste kilder til kristendommen er Symbolum Apostolorum. Det er den bekendelse, vi bliver døbt i, og den har i årtusinder defineret, hvad der er kristen lære, og hvad der ikke er det. Den er meget kort og hvert eneste ord er nøje gennemtænkt og af stor betydning. I Symbolum Apostolorum siges om Kristus: ”descendit ad inferos”. ”Inferos” betyder ”det nedenunder”, og refererer til en forestilling, som flere kulturer i antikken var fælles om, om at de døde befandt sig under jorden (i Hades’ rige i græsk tankegang). Det skal næppe tages bogstaveligt, at Kristus rejste ”ned”, men det bekræfter, at de døde har en form for bevidsthed mellem døden og Kristi genkomst, og at Kristus havde en særlig opgave også mellem sin lidelse på korset og sin opstandelse. ”Descendit ad inferos” betyder ikke bare, at han døde, for det er jo allerede sagt i forrige sætning. De, der har forfattet Symbolum Apostolorum, har haft Kristi prædiken for ånderne i tankerne, som det er beskrevet i 1. Petersbrev.

Kirkefædrene skriver også om begivenheden. Irenæus (død ca 202) skriver bl.a: ””Herren kom sine døde hellige i Hu, som hidtil havde været i Gravens Land, og steg ned for at udfri dem”.²⁸ Klemens fra Aleksandria (død 215) lærer, at Herren kom for at forkynde godt budskab ikke blot for hebræere men også for alle dem af hedningefolkene, der havde levet et sandhedssøgende liv og af Gud var optugtet til Kristus.²⁹ Man kan undre sig over, at Irenæus kun skriver om de hellige, og at Klemens af Aleksandria kun skriver om de, der havde levet et sandhedssøgende liv, når vi har set, at forfatteren til 1. Petersbrev udtrykkeligt skriver, at evangeliet også blev forkyndt for ”ulydige”. Men citaterne dokumenterer, at det har været en udbredt opfattelse blandt de første kristne, at Kristus rejste til dødsriget, og at det ikke var en ligegyldig begivenhed. Klemens-citatet viser, at der gives en chance for dem, der ikke har hørt evangeliet i dette liv.

I Pilatus-akterne, som er knyttet til Nikodemus-evangeliet, beskrives det, hvordan Kristus ved sin død på korset med magt trænger ind i dødsriget, befrier alle de døde og døber dem i Jordanfloden, hvorefter de drager til Paradis³⁰. Det har været motivet for mysteriespil i bl.a. området omkring Cornwall. I det hele taget har motivet ”the harrowing of Hell” spillet en stor rolle i folkelig keltisk og angelsaksisk kristendom. Også i den ortodokse kirke har Kristi befrielse af ånderne i Helvede/dødsriget spillet en stor rolle, hvilket kan ses på mange markante ikonmalerier. Til gengæld lader Kristi nedfart til dødsriget ikke til at spille nogen stor rolle i pave-kirken i Middelalderen. Her udviklede man et stort system til at varetage de efterlattedes bekymring for deres afdødes frelse. Sjælemesser og afladsbreve fik stigende økonomisk, praktisk og åndelig betydning, og læren om skærsilden blev slået fast. I den forretning, som sjælemesserne og afladsbrevene

---

28 Irenæus, Adv. Hær. V, 31.8, her efter Larsen 18

29 Efter Larsen 18

30 Lindhardt 15

udviklede sig til, har læren om Kristi nedfart til dødsriget formentlig passet dårligt ind, og det kunne være en forklaring på, at den gled ud af bevidstheden for hovedparten af de katolske kristne.

Ved reformationen blev der gjort grundigt op med misbruget af sjælemesser og afladsbreve. Bl.a. for at imødegå misbruget af de efterlattes bekymring for deres afdøde udarbejdede Luther læren om sjælesøvn, ifølge hvilken de døde er uden bevidsthed mellem deres død og Jesu komme til dommedag. Men dermed var der ikke noget ”dødsrige” for Kristus at prædike i, og Kristi rejse til dødsriget blev glemt også i luthersk kristendom i hvert fald indtil Grundtvig.

Indenfor religionsteologien kan denne lære bruges til at argumentere for en moderat eksklusivisme. Så opfattes begivenheden som en prædiken for de ånder, der ikke har hørt evangeliet her på jorden, og ånderne kan stadig vælge enten at tage imod evangeliet og leve ”ifølge Gud” eller ikke at tage imod evangeliet og dømmes ”som mennesker”. Læren kan også bruges til at argumentere for en hård inklusivisme. Så fortolker man det mere som en befrielse af ånderne end en prædiken, og både de, der ikke har hørt evangeliet, og de, der har hørt evangeliet i deres levetid, men som har været ulydige, bliver befriede af Kristus.

3.b Grundtvigs religionsteologi

Grundtvig gik igennem flere faser i sin forståelse af kristendommen og mennesket. Hans første romantiske vækkelse i 1806 førte til en lidenskabelig interesse for nordisk mytologi. I denne periode kunne han udbryde: "Høje Odin! Hvide Krist, slettet ud er jeres Tvist. Begge Sønner af Alfader"³¹. På dette tidspunkt har han altså ligget tæt på en relativistisk religionsteologi. Kærligheden til den nordiske mytologi bevarede han hele livet. Og dermed var spørgsmålet om, hvor meget sandt der fandtes udenfor kristendommen, og om ikke-kristne kunne blive frelst, altid brændende for ham.

I 1810 oplevede han efter en stor personlig krise en bibelsk-luthersk vækkelse. Efter denne lagde han bl.a. afstand til sin tidligere relativistiske religionsteologi. I den følgende periode var hans teologi meget bibelnær og vækkelsesorienteret, og fronten stod mod de rationalistiske og liberale præster, der prægede oplysningstiden³². Langsomt blev han dog mere fokuseret på kirken og traditionen frem for på Bibelen, og det førte til hans ”mageløse opdagelse” i juli 1825, hvor han fik øjnene op for trosbekendelsens betydning, som en mere sand kilde til den oprindelige kristne tro end Bibelen. Grundtvig mente, at Symbolum Apostolorum gik helt tilbage til den opstandne Jesus, som skulle have givet den til apostlene, så den var ældre end NT. Det er nok tvivlsomt historisk set,

---

31 Maskeradeballet i Danmark 1808. Laustsen 217

32 Laustsen 217-219

men der er også i dag seriøse forskere, der mener, at den oprindeligt går så langt tilbage som det 2. århundrede. I forbindelse med hans studier af blandt andet kirkefædre og gammel angelsaksisk kristendom blev han opmærksom på den glemte lære om Kristi nedfart til dødsriget, som blev et kernepunkt for ham. Han kunne således prædike til Fastelavns-søndag 1825: "...skiondt Jesus egenlig døde for at skaffe os Syndere Adgang til Gud, saa havde hans Død dog tillige den herlige Følge, at Evangelium ogsaa blev forkyndt i de Dødes Rige for dem som ei troede i levende Live"³³. Dette blev så vigtigt for ham, at han anså det for at være et tegn på, om mennesker var sandt kristne, om de troede på nedfarten til Helvede/dødsriget: "Det er da med andre Ord, hvorvidt vi bestemt tør sige, at Skriften udtrykkelig tillægger Jesus en saadan Nedfart, thi hvem der nægter den, blot paa Grund af at hans Gran Fornuft ei kan finde sig deri, ham have vi naturligvis som Christne Intet med at gjøre eller handle i vor Daabs og Christendoms Sag, han kunde, og ham maa paa samme Grund nægte Frelserens Undfangelse af den Hellig-Aand og Fødsel af *Jomfru* Maria, ..." ³⁴.

For at tydeliggøre referencen til Petersbrevet i trosbekendelsen fik Grundtvig gennemført, at der blev sagt "nedfaret til Helvede" i stedet for "nedfaret til dødsriget" i trosbekendelsen i den lutherske statskirke efter engelsk forbillede ("descended to Hell"). Grundtvig troede, at han kunne bringe ordet Helvede tilbage til en tidligere betydning: "Derimod vil jeg erindre, at "*Helvede*" paa vort Tunge-Maal er blevet et *tvetydigt* Ord, thi oprindeligt betyder det blot *de Dødes Rige* [...] men i den senere Tid er det blevet Skik, ved *Helvede* at forstaae den evige Ild, eller Djævelens og de Fordømtes ulykkelige Hjemstavn, og naar vore seneste christne Fædre talde om Christi Nedfart til Helvede, da meende de aabenbar de Sidste, hvad ikke blot gav Spotterne en ønskelig Anledning til at belee de Christnes Tro, men stødte med Rette mangan troende Sjæl" ³⁵ Det lykkedes ham ikke at bringe ordet Helvede tilbage til denne (angiveligt) oprindelige betydning, og Middelalderens og den lutherske ortodoksis forestilling om Helvede præger os stadig i dag. For de fleste betyder "Helvede" et evigt fortabelsesrige, hvorfra der ikke er nogen vej ud, og Grundtvigs anliggende var jo netop, at der var en vej ud. Da Grundtvig døde, gik man i Folkekirken tilbage til at sige "nedfaret til dødsriget".

Stærkest slog Grundtvigs genopdagelse af Kristi nedfart til dødsriget igennem, da han i 1837 digtede en salme over et digt om denne begivenhed skrevet af Kædmon, som levede nær Yorkshire i det 7. århundrede. Grundtvigs salme hedder "I kvæld blev der banket på Helvedes port" og er med i Den Danske Salmebog som nr. 213. Her beskrives Helvede som et pinested med djævle, øgler, drager, hugorm og ulv. En "kæmpe" drager ind og nedkæmper alle monstrene, og på tredjedagen

---

33 Thodberg Bind III 98

34 Thodberg Bind I 143 kursiveringen er redaktørens

35 Grundtvig 211 kursiveringen er redaktørens

skinner ”Himmerigs sol” ind, murene revner og portene ryger ad hængslerne Sjælene byder deres ”frelsermand” velkommen. En stemme kalder på Adam, og Eva henvender sig og bekender sin synd. ”Guds herligheds glans” kysser sin mor, og Eva opstår ”som dronning”. ”Den Herre” opstiger fra Helvede og ”ham fulgte så herlig en skare”. Til sidst sidder kun ”Død” bedrøvet tilbage”.³⁶

Grundtvig har mange inklusivistiske elementer med i denne salme. For det første er det tydeligt, at frelsen sker alene gennem Kristus, men han nævnes ikke ved navn, og mange af de befriede kender formentlig ikke hans navn, men kalder ham ”frelsermand”. Der er også tale om en syndsbeholdelse fra Evas side, og man kan vælge at underforstå, at også alle de andre befriede bekender deres synder, inden de bliver befriet. Dernæst lægger man mærke til, at nedfarten i denne salme mere er en befrielse, end det er en prædiken for ånderne, og at der ikke gøres noget skel mellem mennesker, men at alle undtagen ”Død” bliver befriet. Grundtvig kan ikke siges at benægte, at der er en fortabelse. Hvis man tager salmen bogstaveligt har sjælene også tilbragt lang tid i Helvede, indtil ”kæmpen” kommer. Men Grundtvig er noget dobbelttydig omkring hvor vidt den endelige fortabelse kun er for djævle, eller om den også kan overgå mennesker. DDS 291, som også er fra 1837, er en meget optimistisk og smuk pinsesalme. Her beskæftiger han sig også med denne problemstilling i v. 6: ”Saligheds fryd for Genløserens dyd/ times lad mennesker alle!/ Faderens råd og den Helligånds dåd/ sammen i Frelseren falde,/ så af det hele, som Gud har skabt,/ går kun fortabelsens æt fortabt”. Her beder han om at alle mennesker skal opleve ”saligheds fryd”, men han konkluderer til sidst, at ”kun fortabelsens æt” går fortabt – En henvisning til forræderen Judas (Joh 17,12). Grundtvig tror og håber, at fortabelsen kun overgår de ganske få, men han udelukker den ikke. Uanset, at DDS 213 kan tolkes som hård inklusivisme – at alles frelse er en kendsgerning - så tror Grundtvig også i denne periode af sit liv på fortabelsens mulighed. Grundtvig bad for alles frelse, og han var optimistisk med hensyn til alles frelse, men han forkyndte også fortabelsens mulighed både i sine prædikener og i sine salmer.

De inklusivistiske elementer i Grundtvigs religionsteologi kommer klart til udtryk i sangen ”I sagnet spejler sig folkets hu”: ”Kun én er Guds-helten af menneske-byrd,/ hvis navn må påkaldes her neden,/ som holder på jætter og trolde styr,/ velsigner sit rige med freden.// Men drømmene dybe fra hedenold/ om halvguden, jordisk opkommet;/ om Melkart, Herakles og Tor og Skjold/ på ham dog hensigte forblommet.”³⁷ Grundtvig fandt referencer til Kristus i gamle folkesagn og hedenske myter. Han var klar i sin betoning af, at kun Kristus frelser. Men han mente godt, at Kristus kunne blive fundet i hedningenes religion.

Grundtvig har altså i løbet af sit liv givet udtryk for flere forskellige syn på

---

36 DDS nr. 213

37 Højskolesangbogen 332 v. 6 og 7

religionsteologien. Han startede som relativist, blev efter sin bibelomvendelse formentlig en form for eksklusivist og blev frem imod og efter sin ”mageløse opdagelse” i stigende grad inklusivist.

3.c Udviklingshistorien efter Grundvig

Grundtvigs genopdagelse af Kristi nedfart til dødsriget skabte stor bestyrtelse blandt de vakte. Da den berømte lægprædikant Peter Larsen Dons (Skræppenborg) (1802-73) blev optaget af de grundtvigske anliggender og sang ”I kvæld blev der banket på Helvedes port”, kom det til et brud mellem Skræppenborg og de vakte, der brændte den sangbog, hvor salmen stod i.³⁸ For den mere pietistiske del af vækkelsen var det af afgørende betydning, at skellet stod i dødsøjeblikket. Pietisterne frygtede at mennesker ville undlade at tro og leve anstændigt, hvis der var håb for, at man også kunne blive omvendt efter døden.

I løbet af anden halvdel af 1800-tallet splittede vækkelsen sig (noget forenklet) i to store retninger: Grundtvigianismen og Indre Mission. Ofte var det prædikanternes veltalenhed, socio-økonomiske forhold eller rene tilfældigheder, der afgjorde, om et område blev vakt af den ene eller den anden type vækkelse.³⁹ Men der var forskel på teologien. Og en af de parametre, der var afgørende, var deres religionsteologi. Indre Mission stod for en restriktivisme, hvor kun mennesker, der var døbt og blev omvendt og troede, kunne blive frelst. Selvom der utvivlsomt har været prædikanter og menige ”missionsfolk” med afvigende synspunkter, så sørgede den autoritære organisationsform i Indre Mission for, at den restriktivistiske lære stod fast i Hovedbestyrelsen i hvert fald indtil langt ind i det 20. århundrede. Grundtvigianere havde et langt mere optimistisk syn på menneskene, på andre kulturer og på Helligåndens evne til at skabe tro overalt. Indenfor grundtvigianismen har man kunnet finde hele spektret fra tilhængere af en moderat eksklusivisme over blød og hård inklusivisme til relativisme – men næppe mange tilhængere af restriktivisme. Som jeg har redegjort for i forrige afsnit, vil de formentlig alle kunne finde dækning for deres holdninger i Grundtvigs mangfoldige forfatterskab.

I dag er læren om Kristi nedfart til dødsriget igen ved at blive glemt i Folkekirken – også blandt grundtvigianere. Men den inklusivistiske tiltro til, at Gud ønsker og formår at frelse alle mennesker, er meget udbredt blandt Folkekirkenes præster. Ofte følges den med et meget liberalt og historisk-kritisk bibelsyn, og en del folkekirkepræster har det utvivlsomt svært, når de skal prædike over tekster, der taler meget om fortabelsen. De præster og lægfolk indenfor Folkekirken, der

---

38 <http://www.videnscenteret.dk/Menigheder/Skanderup/skraeppenborg.html>

39 Laustsen 236-238

ønsker at fastholde, hvad de kalder ”kirkens gamle syn” på en ”dobbelt udgang”, føler sig i stigende grad som en minoritet i Folkekirken, og de organiserer sig mange steder i fri- og valgmenigheder af missionsk og/eller karismatisk observans.

3.d Regin Prenters religionsteologi

Regin Prenter var en af de mest anerkendte dogmatikere i Danmark. Han stod for en noget mere konservativ og traditionelt luthersk tilgang til dogmatikken, end det var almindeligt i det teologisk liberale universitetsmiljø i Danmark. Hans dogmatiske hovedværk ”Skabelse og genløsning” har været grundbog for tusinder af danske teologistuderende, hvoraf mange er blevet præster i Folkekirken.

Prenter var meget glad for Grundtvig, og han henviser ofte positivt til Grundtvigs dogmatik og til hans salmer. Prenter er også bekymret for ”hvordan det går dem, der dør uden at have mødt evangeliet i dette liv”. Men hans tilgang til religionsteologien er alligevel anderledes end Grundtvigs. Han mener, at ”alle spekulationer om en særlig prædiken og omvendelse efter døden er ganske overflødige”⁴⁰. Prenter tager udgangspunkt i begrebet ”dom efter gerninger”, som findes hos både Jesus, Johannes og Paulus. Han fortolker det ud fra Johs 6,28 sådan, at den afgørende gerning er troen på Jesus. ”Gerningerne er set i deres sammenhæng med personens holdning som helhed”⁴¹. Gerningerne er det som åbenbarer troen. Prenter drager Rom 2,14-16 frem, hvor der står om hedninger, som har loven skrevet i deres hjerter, og som skal blive dømt af Kristus ”efter sit evangelium”. Han fortolker det sådan, at Kristus kan se, om mennesker længes efter troen, på deres gerninger, også når de ikke har hørt evangeliet.⁴² Det er dog vigtigt, at vi ikke bedømmer gerningerne ud fra menneskers moralistiske målestok, men alene overlader dommen til Kristus, der kan se ind i hjerterne.

Prenter mener ikke, at vi må opstille en trøstende lære om, at alle mennesker ”uden videre” vil blive frelst.⁴³ Han afviser også annihilationslæren, som han mener ophæver fortabelsens begreb. Men Bibelens tale om fortabelsen sker i ”uegentlige billeder”, og vi skal ikke true mennesker med Helvede. Om Gud så alligevel i sidste ende vælger at frelse alle, siger han, er ikke et spørgsmål, som troen kender til.⁴⁴ Til gengæld betoner han flere gange at vi ikke ved dommen vil møde ”andet end Guds fuldkomne retfærdighed og barmhjertighed”. Prenter siger, at ingen ved egen beslutning

---

40 Prenter (1951) 590

41 Prenter (1951) 589

42 Prenter (1951) 590

43 Prenter (1964) 227

44 Prenter (1951) 604

kan frelse sig selv. Den opfattelse fordømmer han som pelagianisme. Når et menneske kommer til tro sker det alene på grund af Gud. Og alligevel er der ifølge NT mennesker, der kan sige nej til Guds evangelium. Det ser Prenter som en ”gåde”⁴⁵. Hermed følger han Luther, der troede på prædestination, ifølge hvilken Gud har forudbestemt nogle mennesker til at blive frelst og skænket dem troen. Men Luther og Prenter tager i modsætning til Calvin ikke den logiske men forfærdelige konsekvens, at så må de mennesker, der går fortabt, være forudbestemt til fortabelse (dobbeltpredestination).

Prenter har i det ovenstående flere religionsteologiske udsagn, der går i retning af en blød inklusivisme. For det første er han meget klar på, at frelsen sker på baggrund af Kristus alene (afvisning af relativismen.) Han afviser også, at vi må lave en lære, der indebærer alles frelse til sidst (afvisning af en hård inklusivisme). Hans opfattelse er heller ikke en restriktivisme, idet han mener, at Kristus kan finde troen også hos hedninge, der aldrig har hørt evangeliet. Med hensyn til den moderate eksklusivisme, så mener Prenter ikke, at det er ”nødvendigt” med en lære om prædiken og omvendelse efter døden. Prenters afvisning af en prædiken eller omvendelse efter døden er noget kortfattet. Han skriver ikke, om han mener, den er for svagt begrundet bibelsk eller uluthersk eller i modstrid med traditionen eller ulogisk. Han siger bare, at den ikke er ”nødvendig”. En grundtvigianer vil nok ærgre sig over, at han ikke går mere ind i læren om en prædiken efter døden. Det er meget illustrativt billede på Kristi evne til at frelse også dem, der ikke kender Kristusnavnet, hvilket jo også er et anliggende for Prenter. Og som vi har set, er Kristi nedfart til dødsriget begrundet både i Bibelen, Symbolom Apostolorum og hos kirkefædre.

Prenter afviste i et foredraget ”Vi og de andre religioner” i Buddistmissionens vinteruniversitet i 1961 synkretismen, hvor man skal optage elementer fra andre religioner for at se hele sandheden. Jesus Kristus er i sin person hele Sandheden.⁴⁶ Han er dog åben over for, at der kan være sandheder (pluralis) i andre religioner: ”Kristendommen må bestemt fraskrive enhver anden religion sandheden i person. Gud har kun én énbåren Søn, ...derfor kan den give plads for, at der i andre religioner findes enkelte sandhedserkendelser, altså ikke sandheden, som er en person, men sandheder, som ikke er en person, som på en eller anden måde peger frem mod Jesus Kristus”.⁴⁷

Sognepræst Kirsten Münster konkluderer omkring sin analyse af Prenters religionsteologi: ”Samtidig med at Prenter befinder sig indenfor den eksklusive position, har han qua sin personale forståelse af sandheden som bundet op på Kristus en inklusiv tilgang til mødet med andre religioner, der tillægges en vis sandhedsværdi.”⁴⁸ Jeg er enig i, at man kan finde både inklusivistiske og

---

45 Prenter (1964) 228

46 Nielsen 58

47 Nielsen 59

48 Nielsen 61

eksklusivistiske elementer i Prenters religionsteologi, men jeg er ikke kommet frem til, at Prenter befinder sig ”indenfor den eksklusive position”. Når jeg ovenfor analyserede mig frem til, at der var mange blødt inklusivistiske elementer i hans religionsteologi, så var det fordi jeg fokuserede mest på spørgsmålet om frelse udenfor kristendommen. Her talte Prenter om, at Kristus kan finde den frelsende tro hos hedninger allerede i dette liv og ikke kun efter døden. Ud fra mine definitioner er det blødt inklusivisme. Münster fokuserer mere på spørgsmålet om sandheder i andre religioner, og her vægter hun Prenters eksklusive udsagn om kristendommens sandhed som en person så højt, at hun konkluderer, at Prenter er en eksklusivist med en inklusiv tilgang i stedet for omvendt. Denne lille uenighed illustrerer meget godt, at den traditionelle tredeling af religionsteologien i en eksklusivistisk, en inklusivistisk og en relativistisk tilgang ofte er utilstrækkelig, når man skal bedømme konkrete teologers bidrag.

4. Religionsteologi og mission

En af de store bekymringer fra mange eksklusivister er, at de kristne ikke længere vil evangelisere, når kirkerne i højere og højere grad har en inklusivistisk religionsteologi. John K. Barrett giver et typisk eksempel på denne indvending: ”Given that the great majority of Christians find evangelism difficult, such a belief [hard inclusivism] would provide a convenient excuse for avoiding the task.”⁴⁹ For Barrett er evangelisering altså en ”task”, som de fleste kristne finder svær. I mange af de evangelikale miljøer er der en tendens til at lukke sig omkring sig selv i kirkesamfundene og undgå at have tæt privat kontakt med de ”verdslige” mennesker. Dette kan meget vel hænge sammen med den eksklusivistiske religionsteologi, idet risikoen ved at involvere sig med de ”verdslige” kan være høj, hvis det er den evige salighed, der står på spil. For nogle af de evangelikale er evangelisering dermed blevet et spørgsmål om, at man skal ”aflægge sit vidnesbyrd” for fremmede mennesker i deres hjem eller på deres arbejdspladser eller andre steder, hvor mange mennesker befinder sig i deres daglige gøremål. Dette, finder et stort flertal af kristne ganske rigtigt, er ”svært”. Hvis det er den eneste eller den bedste måde at evangelisere på, så er det nok rigtigt, at tanken om, at flertallet af de mennesker, man skal i kontakt med, er på vej mod evig fortabelse, kan være en stærk motivationsfaktor. Denne form for evangelisering er yderst sjælden i Folkekirken.

Selv indenfor evangelikale miljøer med en eksklusivistisk religionsteologi er der de senere år kommet en stigende kritik af denne måde at se på evangelisering og mission som en særlig ”task”, som de kristne må motiveres til ved hjælp af forkyndelse om fortabelse. Et eksempel på

dette kan være Newbigins ekklesiologi. For Newbigin er kirken ”missio Dei”, og mission kan aldrig blive en særlig aktivitet, men mission er hele kirkens ”esse”. ”The church does not have a mission. The church is mission.”⁵⁰ Newbigins fokus er på kirken som et fællesskab, der er sendt til gavn for verden. Det vigtigste vidnesbyrd for verden er fællesskabet, men fordi fællesskabet i kirken også er korrumpet af synden, må kirken også fortælle om Kristus med ord.⁵¹ Men selv denne ord-forkyndelse, har man indtryk af, skal foregå i kirkens fællesskab eller gennem kristnes private omgang med venner og familie frem for gennem ”vidnesbyrd” for fremmede mennesker.

Ifølge inklusivisten Sanders er kristne involverede i mission af følgende grunde: Kristne søger Guds ære, kristne ønsker at dele de personlige og sociale velsignelser, som følger af et personligt forhold til Kristus, og Gud ønsker den modenhed fra mennesker, som følger af et personligt forhold til Kristus, og de kristne ønsker at befri mennesker her og nu fra de negative konsekvenser af deres oprør mod Gud.⁵² Barrett anerkender, at disse begrundelser også har været en del af begrundelsen for tidligere tiders missionsindsats, men han mener, at bekymringen for hedningenes evige frelse har været missionens vigtigste drivkraft. Han mener, at hvis evig frelse er mulig uden evangelisation, vil det underminere evangeliseringens uopsættelighed.⁵³

Grundtvig mente, at indsatsen i forhold til hedningene på hans tid både var utilstrækkelig og forfejlet på trods af eller på grund af, at man i lang tid havde forkyndt, at hedningene skulle læse i Bibelen eller høre ”de skriftkloge prædike” for at blive frelst: ”*Hvad er der vel gjort for Hedningernes Omvendelse i de sidste trehundrede Aar, da Man lukkede Himlen for alle dem, der ikke paa Jorden blev Bibel-Læsere, eller hørde dog de Skrift-Kloge prædike, ja, hvad gjør Man endnu, naar Man strøer Bibler som Blade for Vinden i Hedninge-Lande, rækker Bogen til dem der ikke kan læse, eller for hvem den dog er forsejlet, saalænge de ei ere antændte af det levende Ord, paa glødende tunger, grundfæstede i den Tro, vi skal alle bekiende, og gienfødte ved den Daab, uden hvilken Ingen kan see Guds Rige, end sige da kiende dets døde Tegn og Afbildning i Skriften!*”⁵⁴ Ifølge Grundtvig er altså en sådan ord-forkyndelse uden liv, ånd, genfødelse i dåb og fællesskab ikke til gavn for Guds riges udbredelse.

Der findes også eksempler på, at selve den eksklusivistiske religionsteologi har stået i vejen for både missionen blandt hedningene og missionen blandt vesterlændinge uden kontakt med kirken i dag. Når europæiske missionærer er kommet til indfødte i fjerne lande, og har fortalt dem, at alle deres forfædre med sikkerhed var i Helvede, så er det sket, at de indfødte har fortalt dem, at de

---

50 Nikolajsen (2010) 47

51 Nikolajsen (2010) 61

52 Barrett 226

53 Barrett 243

54 Grundtvig 222-223 kursiveringerne er forfatterens

hellere ville til Helvede med deres forfædre end til Himlen med de kristne. En tilsvarende reaktion kan man meget vel møde, hvis man siger noget lignende til en sekulariseret dansker i dag. Uanset om man har en inklusivistisk eller en eksklusivistisk religionsteologi, så er der meget der tyder på, at man bedst kan overbevise mennesker, hvis man kommer med en positiv dagsorden.

Meget kunne dog tyde på, at eksklusivisterne har ret i, at hvis man laver en fast lære ud af alles frelse, så kan det medføre, at mennesker bliver mindre engagerede i deres kirke. I Folkekirken, der i stigende grad er præget af hård inklusivisme/relativisme, er der i gennemsnit under 2 procent af folkekirkemedlemmerne, der går i kirke på en given søndag⁵⁵. Karismatiske og missionske valg- og frimenigheder og karismatiske frikirker med en mere eksklusivistisk religionsteologi har oftest langt højere kirkegang og højere aktivitetsniveau set i forhold til antallet af medlemmer. En af de tydeligste teologiske forskelle mellem de karismatiske/missionske og den liberale del af Folkekirken er religionsteologien. Omvendt har vi set, at en restriktivistisk tilgang til religionsteologi kan føre til en missions- og evangelisationsstrategi, der er forfejlet i forhold til målet. Der er derfor spændende perspektiver også for missiologien i at udforske religionsteologien i spændingsfeltet mellem eksklusivisme og inklusivisme.

5. Konklusion og perspektivering

Den eksklusivisme, som den katolske og den lutherske statskirke tidligere har været domineret af, er med tiden blevet mere og mere marginaliseret i Folkekirken i Danmark. Grundtvig stod en overgang i opposition til denne liberalisering af teologien, men han endte med at bidrage til udviklingen bl.a. med sin genopdagelse af oldkirkens tradition om Kristi nedfart til dødsriget/Helvede for at prædike for de ulydiges ånder. Grundtvigs religionsteologi indeholder på hans ældre dage mange inklusivistiske elementer, men han taler også om muligheden for fortabelse. Prenter når ad andre veje til den opfattelse, at Kristus kan genkende troens gerning også hos hedningene, så der også kan være frelse for dem, der aldrig har hørt evangeliet. Prenter har en konservativ teologi og et stærkt fokus på, at de, der frelses, frelses alene ved tro på Kristus – uanset om de har hørt om ham eller ikke. Grundtvig og Prenter kan på hver deres måde pege på veje, hvor man kan fastholde Kristus som Sandheden og samtidig anerkende, at der kan findes meget godt og sandt i andre religioner og livssyn. Ved at have en sådan nuanceret religionsteologi, er der håb for, at man både kan bevare kirken som et aktivt fællesskab, der er mission, (som Newbigin udtrykker det), og undgå nogle af restriktivismens faldgruber som sekterisme og frygt for verden.

---

55 Nikolajsen (2012) 117

Det kunne være interessant i videre studier at undersøge mere empirisk, hvad religionsteologien betyder for den ydre mission. De største danske ydre-missionsselskaber Luthersk mission, Dansk Ethiopier Mission, Mission Afrika og Danmission er domineret af forskellige religionsteologier rækkende fra eksklusivisme til hård inklusivisme. Det har formentlig en effekt på deres tilgang til mission og til forholdet mellem forkyndelse, dialog og diakoni, og det har formentlig også en effekt på deres evne til at hverve missionærer og få støtte fra befolkningen i Danmark.

Bibliografi:

Andersen, Hans Christian: *Samlede Eventyr og Historier*. Hans Reizels Forlag. Odense 1992

Barrett, John K: *Does inclusivist theology undermine evangelism*.

http://www.theologicalstudies.org.uk/pdf/eq/1998-3_barrett.pdf .

Berentsen, Jan-Martin: *Det moderne Areopagos*. Misjonshøgskolens forlag. Stavanger 2003

Den Danske Salmebog (DDS). Det Kgl. Vajsenhus' Forlag. København 2003

Folkehøjskolens Sangbog (FS). 15. udgave. Foreningens Forlag. Odense 1965.

Grundtvig, Nikolaj Frederik Severin: *Søndagsbogen III*. Karl Schönbergs Forlag. København 1901

Hallbäck, G.: *Dåbens betydning i 1. Petersbrevs struktur*, i Pedersen, Sigfred (ed): *Dåben i Ny Testamente* Århus 1982

Larsen, Henry. *Krist og Satan: Nogle Blade af gammel kristelig Digtning særlig hos Angelsakserne (Cædmon)*. Lehmann og Stage 1903

Laustsen, Martin Schwarz: *Danmarks kirkehistorie*. Gyldendal. Danmark 2004

Lindhardt, Poul Georg : *Helvedesstrategi*. Hans Reitzels forlag A/S. Aalborg 1964

Nielsen, Harald (red): *Religionsteologi*. Ny Mission nr. 7. Unitas Forlag. Frederiksberg 2004.

Nikolajsen, Jeppe Bach (2010): *Redefining the identity of the church – A constuctive study of the post-christendom theologies of Lesslie Newbiggin and John Howard Yoder*. Menighetsfakultetet. Oslo 2010

Nikolajsen, Jeppe Bach (red) (2012): *Missional kirke- en introduktion*. Kolon. Fredericia 2012

Prenter, Regin (1951): *Skabelse og Genløsning*. G.E.C. Gads Forlag. København 1951

Prenter, Regin(1964): *Kirkens tro – en kristenlære for lægfolk*. Lohses Forlag. København 1964

Thodberg, Chr (red): *Grundtvigs Prædikener*. Bind I og III. København 1983